

з історії українського мовознавства, мало не тільки науково-пізнавальне значення у галузі української лінгвістики. Обговорення цих питань було актуальним і для суспільно-мовного розвитку краю у міжвоєнний період. Якщо на сторінках "Карпатского Свѣта" В.Погорелов, залучивши для аргументації власної позиції історичний фактор – граматику М.Лучкая 1830 року, заперечував самостійність українського народу та його мови і відстоював думку про необхідність поширення російської мови у ролі

літературної принаймні серед східних слов'ян (росіян, українців, білорусів), у т. ч. і серед українців Закарпаття, то "Науковий збірник товариства "Прогрес", публікуючи розвідку В.Сімовича про граматику В.Лучкая, подавав переконливі докази того, що українці, у т. ч. і закарпатські українці (русини), будучи самостійним народом, повинні використовувати для літературних потреб власну – українську мову, що займає у колі слов'янських мов таке ж самостійне місце, як і інші мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бирчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі.- Ужгород, 1937. (Перевидання: Ужгород: Карпати, 1993).- 200 с.
2. Білоус М., Терлак З. Василь Сімович (1880-1944): Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 1995.- 179 с.
3. Гаджега В. Михайл Лучкай, житєпис и творы// НЗП.- Ужгород, 1929.- Р.VI.- С. 1-128. (Перевидання: Ужгород, 1999).
4. Геровський Г.Ю. Русский язык в церковнославянорусской грамматике Михайла Попа Лучкая// Карпаторусский сборник.- Ужгород, 1930.- С. 259-318.
5. Горбач О. Лучкаева "Grammatica Slavo-Ruthena"// M.Luts kay. Grammatica Slavo-Ruthena seu Vetero-Slavicae, et actu in montibus Carpathicis Parvo-Russicae, seu dialecti vigentis linguae. Budaе, 1830. – Herausgegeben von O.Horbatsch.- München, 1979.- S. 192-202.
6. Дзензелівський Й.О. Горбач Олекса // Українська мова: енциклопедія.- К.: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М.П.Бажана, 2000.- С. 99.
7. Дзензелівський Й.О., Ганудель З.Т. Граматика Арсенія Коцака// Науковий збірник Музею української культури у Свиднику.- Пряшів, 1990.- Т.15 (ч.2).- С.5-332.
8. Енциклопедія українознавства: У 10 т.- Львів, 1996.- Т. 5.- С. 1656.
9. Закревська Я. Олекса Горбач: Життєписно-бібліографічний нарис.- Львів, 1995.- С. 108.
10. Лучкай М. Граматика слов'яно-руська. Упорядкування, передмова, примітки та словник діалектних слів П.М.Лизанця. Переклад з латинської П.М.Лизанця та Ю.М.Сака.- К.: Наукова думка, 1989.
11. Німчук В.В. Лучкай Михайло Михайлович// Українська мова: енциклопедія.- К.: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М.Бажана, 2002.- С. 297.
12. Панькевич І. Славеноруська граматика Арсенія Коцака другої половини XVIII вѣка// НЗП.- Ужгород, 1927.- Р. V.- С. 232-259.
13. Плетньов П.А. Образцы карпаторусского языка в грамматике М.Лучкая// Карпаторусский сборник.- Ужгород, 1930.- С. 312-328.
14. Погорелов В. Мих. Лучкай и его Grammatika Slavo-Ruthena// КС.- 1930.- Ч. 5-6.
15. Сімович В. Grammatika Slavo-Ruthena М.Лучкая// НЗП.- Ужгород, 1930-1931.- Р.- С.217-306.
16. Тіхий Ф. Lidové písně v Luč kajově gramatike// НЗП.- Ужгород, 1931.- Р.VII-VIII.- С. 307-314.
17. Тіхий Ф. Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі/ Пер. з чес. Л.Белея, М.Сюська.- Ужгород, 1996.- 225 с.

Ю.ВЕНЕЛІН І УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

БУШИН М.І., ТОВСТОПЯТ Л.М. (Черкаси)

Наукова спадщина Ю.Венеліна на сьогодні вивчена достатньо як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Однак автори основну увагу звертали на його внесок в розвиток славистики в Росії¹ і в національно-культурне відродження болгарського народу². Поза їх увагою залишався такий аспект наукової діяльності вченого як історія України і він почав вивчатися тільки в останні роки³.

Свої погляди на дану тему Ю.Венелін виклав у трьох статтях, що вийшли окремою збіркою у Москві в 1848 р⁴. Особливо виразно це зроблено у статті «О споре между южанами и северянами не счет их россизма». Хоч всіх східних слов'ян він об'єднував під спільним етнонімом «русский народ», але вбачав відмінності між «южанами» і «северянами». Зокрема, відстоює етнонім «Русь» як власне

ім'я «южан». Переконаливо звучить з приводу цього таке його твердження: «и действительно, по понятию всех народов Русь от Карпатов простиралась только по Глухов и Витебск, а то все прочее было Московщина. Напрасно Грозный, и величавый Алексей именовались царями всея Великия и Малыя, и Белья России; все еще в актах Европы, Русью именовалась только Галиция, Подолье и Волинь. Этому имени не осмелились отнимать у южан и самые лютые враги их. История гонений свидетельствует, сколь дорого стоило им это имя»⁵.

Ю. Венелін поставив на порядок денний дослідження ряд важливих проблем з історії України. Так, у статті «Об украинском правописании» вказує на високий рівень розвитку науки й культури в Україні в період Середньовіччя: «В XVI и XVII столетиях во время царей, т.е. когда Северная Русь не имела еще ни одного училища, даже и законоспасского в Москве, Южная имела три Академии собственно свои...». Дійсно, в Україні були кращі умови для розвитку науки й освіти. Вона, зокрема, мала можливість переймати культурні надбання європейських народів. В Україні в пошані була латинська мова, яка в той час вважалася «мовою наук і політики» у всій Європі. І, навпаки, пануюча верхівка феодално-кріпосницької Росії ізолювала себе від західноєвропейської культури. Тому Ю.І. Венелін про неї іронічно писав: «Предубеждение Сиверян что-де Руссизм состоит в одном ношении бороды, цветной рубашки, в правильном выговоре великорусского наречия, подозрительность в приверженности православных южан к уни и предубеждение вообще против латинского языка делали учительствование малоросов на Севере весьма щекотливым. *Грудью, лбом надлежало пробивать стены предубеждения и недоверчивости*»⁶.

Дослідник підкреслив роль Києва як наукового центра і вважав, що придбання його Росією значно пожвавило культурно-освітнє життя росіян. На його думку «с приобретением Киева Россия завоевала не богатый Арсенал, не непреодолимую крепость; нет, она сделала больше, она приобрела Могилу-Заборовскую Академию», що в російській історії склало «весьма важную главу». Саме «по милости Киевских питомцев северяне перестали уже чуждаться латыни», а, значить, примкнули до європейської культури.

Ю.І. Венелін відзначає і занепад культурно-освітнього життя на Україні. Зокрема, після прийняття унії Києво-Могилянська академія перетворилася в «бедное училище». Її відродження пов'язує з діяльністю Петра Могили (1574-1647 рр.), якого називає «Ангелом», «святилом Божьим», «новым лучем просвещения». Він порівнює цього культурно-освітнього діяча України першої половини XVII ст. з Петром Першим і вважає, що «оба мужа по влиянию своему

на русское царство велики; и мне хочется прибавить только, что если сто раз в год изъясняем свою благодарность Петру хотя один раз вспомним о Петре Могиле и его Южно-Россах». Визнаючи, що «заслуги Петра Великого неоспоримы» автор зауважує: «сколь бы они велики ни были, не дают права Историку умалчивать о заслугах других лиц... отдавать преимущество тогда только можно, когда подробно оценены будут все последствия и влияния учреждений и Петра Великого, и Петра Могиля»⁷.

Аналіз наукової спадщини Ю.І. Венеліна свідчить, що йому були не байдужі питання соціально-економічної і суспільно-політичної історії України. На жаль, саме ця тематика і на сьогодні залишається невідомою, хоча відображена у книзі «Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности», що вийшла в Москві в 1834 р. Книга присвячена розбору збірки пісень М. Максимовича «Українські народні пісні». Ю.І. Венелін виступає в ролі фольклориста і показує себе добрим знавцем і цінителем духовного багатства українського народу. Він з великою любов'ю пише про український народ, його героїчну боротьбу проти шляхетської Польщі, султанської Туреччини та Кримського ханства. Якраз цю героїчну сторінку історії і відображають «українські пісні», які знають кожний «українець», «українка». Такі етноніми вживав Ю.І. Венелін ще у 1834р. в самій столиці Російської імперії. І це в той час, коли навіть в такому творі української історіографії як «Історія Русів» (1846 р.) не вживалися поняття «Україна», «український», бо вони, мовляв, занесені іззовні поляками. Він заключає, що «подобного народного богатства не представит ни одно из европейских племен, если не причислят сюда литературных романсов». Однак, Ю.І. Венелін тут же до характеристики народної поезії «Южной и Северной Руси» підходить з своєї концепції про єдиний «русскій народ». Він вважав так: «ни Северяне, ни Южане сами себе источником быть не могут: ибо сколько они ни войдут в самих себя, все выйдет одно и то же. Само собою следует, что источником многого хорошего, многого поэтического для Северной Руси есть Южная Русь; источником Южной – Северная. Одна без другой много бы потеряла; одна другою только и может уллучшиться, существовать; ибо ни та, ни другая не составляет целого народа, а часть его»⁸.

Ю.І. Венелін порушує проблему виникнення козацтва та його роль в історії України. Треба підкреслити, що він був єдиним представником не тільки російської, а й української історіографії, який вказав справжні причини появи такого суспільного явища, як козацтво. Це, на його думку, політичне безправ'я українського народу під владою панської Польщі, його беззахисне становище перед таким грізним ворогом як турки та кримські татари. Останні не

забарилися скористатися безвідповідальним ставленням польських властей за долю південних українських земель. Вони «у одного увлекли мать, у другого сестру, брата, у третьего невесту, или паны или татаре (Известно, что десятилетняя война Козацкая и освобождение Украины началось похищением любимой жены у Богдана Хмельницкого). Тогда с отчаянием, с омертвлением в сердце, для которого нет более никакой радости земной, южные Русаки бросались в Запорожье. Там они отказывались от услаждений домовитости, семейности, от сладостной отрады, внушаемой любовью (они не женились), от роскошной жизни»⁹. Ця характеристика була своєрідною програмою з вірними контурами дальшого дослідження історії Запорізького козацтва. Як відомо, її успішно виконав Д.І.Яворницький.

Дослідник не зробив конкретний аналіз соціально-економічного становища народних мас, але дана ним оцінка свідчить, що він добре розумів, яким воно було. А було воно настільки тяжким, що селянин «в собственном своем отечестве очутился крепостным иноязычника, который лишен был всех прав потому только, что был Русин, который изнемогал под всевладеющею монополиею шляхты и вседействующею Жидков, который наконец был преследуем за веру, что оставалось, повторю, ему делать, как не бежать, бежать под выстрелы татарские, на явную опасность быть схваченным и увлеченным в неволю»¹⁰.

Отже, Ю.І.Венелін чи не перший відкрито назвав справжні причини виникнення козацтва: соціально-економічний, політичний та національно-релігійний гніт українського народу. Зауважимо, що це було зроблено у 1834 р., тобто тоді, коли ще взагалі не було спеціальних праць з історії козацтва. Такі праці появились тільки у 40-х роках ХІХ ст. і відразу стали бібліографічною рідкістю, наприклад, «История о казаках запорожских...» С.І.Мишецького¹¹, яку опублікував О.М.Бодянский у 1847 р. та «Летописное повествование о Малой России» О.І.Ригельмана, видане того ж 1847 в Москві¹². А представники нового етапу російської історіографії навіть в другій половині ХІХ ст. не зуміли піднятися до правильного розуміння цього феномену української історії. Наприклад, С.М.Соловйов вважав, що козаки тікали у південні степи тільки для того, щоб жити «на чужой счет» і своєму народу приносять тільки шкоду. А Ю.І. Венелін роль українського козака визначив так: «Будучи беглецом из отечества, он не имел отечества, не смотря на это служил ему верным передовым стрелком, постоянным сторожем, оберегателем»¹³. Якщо в циркулярах самодержавства і в умах придворних історіографів Запоріжжя залишалось ще в таких катерининських формулюваннях як «политическое уродство», «неистовое управление», то закарпатський вчений називав його гордо і відкрито – «Запорожская Вольница».

У його оцінці запорозький козак – це «моряк, сапер, кавалерист, пехотинец – все вместе, ... это рыцари мести и смерти».

У перших працях з історії України, наприклад, Д.М.Бантис-Каменського («История Малой России».- Москва, 1822) козаків також зображували як непокірливих і здатних тільки до грабіжництва. На протипагу їм, Ю.І.Венелін в самій столиці Російської імперії вперше показав козацтво не тільки як мужнього захисника вітчизни від кримсько-татарської агресії, а й силою, з якою змушені були рахуватися правителі багатьох великих європейських країн. У властивому йому романтичному стилі охарактеризував і роль козацтва на міжнародній арені: «История Казаков есть 500-летняя постоянная перестрелка с полчищами Тамерлана и Великого Али-Османа. Было время, когда немецкие императоры откупали мир у султана ежегодною податью наравне с господарями Молдавии, Волошским и Трансильванским, или как Венециане и Генуэзцы унижительными подарками искали благосклонности визирей; было время, что брат Солнца и Луны грозил всему Западному христианству, что в Риме велит накормить своего коня с алтаря св.Петра, когда европейские великие державы составляли благочестивые союзы против Оттоманства... тогда эта одна горсть Запорожской Вольницы приводила в трепет Стамбул и его мощных братьев Луны и Солнца. Не одна Козацкая голова слетела с плеч у ворот Сералия; но это не было уроком для Казаков, которые никогда не знали ни мира, ни перемирия»¹⁴. На жаль, думка Ю.І.Венеліна про роль козацтва на європейському континенті не була врахована, а тим більше розвинута наступними поколіннями істориків. До неї повернувся тільки в наш час.

Ю.І.Венелін не встиг зробити глибокий і всебічний аналіз способу життя, традицій і звичаїв козацтва, його ролі в національно-визвольній боротьбі українського народу. Однак вже той факт, що він перший з російських і українських істориків в концептуальному плані правильно охарактеризував значення цієї теми, заслуговує високої оцінки. Ця загальна характеристика була своєрідною програмою для дальшого дослідження історії запорізького козацтва. Першим, хто в українській історіографії докладно з'ясував значення українського козацтва як явища, органічно пов'язаного з відповідними традиціями й соціальними умовами історичного процесу на Україні, був М.І.Костомаров. Через дванадцять років після Ю.І.Венеліна у маловідомій праці «Думки про історію Малоросії» він дасть, співзвучну з венелінівською, таку оцінку: «козаки, настільки близькі до селян і за походженням, і за мовою, і за вірою, стали для останніх зразком вільного руського народу, так що зробитися вільним для селянина означало зробитися козаком»¹⁵.

Ю.І.Венелін мав намір ґрунтовно зайнятися такими проблемами як українсько-польські відносини та визвольною війною українського народу під проводом Б.Хмельницького у 1648-1657 рр.⁶

Але цьому не судилось збутися. Однак і те, що ним зроблено – важливий внесок у правильне розуміння важливих питань з історії України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Байцура Т. Юрій Іванович Венелін.- Братіслава, 1968.- 306 С. ; Никулина М.В. Ю.И.Венелин в русском славяноведении первой трети XIX в. (Проблематика славянских древностей)// Историография и источниковедение стран Центральной и Юго-Восточной Европы.- М., 1986.- С. 23-40; Бернштейн С. Б. Из истории изучения южных славянских языков в России и в СССР// Вопросы славянского языкознания. Вып.2.- М., 1957.- С. 123-152; Полянина Т.В. Вопросы истории и культуры Закарпатья и Галичины в трудах первых русских славистов (Н.И.Надеждин и И.И.Срезневский)// Вопросы русской литературы.- Вып.2(8).- Львов, 1968.- С. 66-74; Линтур П.В. Славяноведение XIX в. в Закарпатье.- Там же.- С. 54-65.
2. Чорній В.П. Юрій Венелін – будитель слов'янських народів// Проблеми слов'янознавства.- Вип.42.- Львів, 1990.- С. 92-95; Григораш Н. Становлення літературознавчої болгаристики в Україні у XIX ст.// Там само.- Вип.50.- Львів, 1999.- С. 46-60; Ишутин В.В. Юрій Іванович Венелін (1802-1839): Библиографический указатель литературы за 1828-1994 гг.// Ю.И.Венелин в Болгарском возрождении. Ответ. ред. Г.К.Венедиктов.- М., 1998.- С. 162-204.
3. Чумак В.Г. Постаць Петра Могили в оцінці Ю.І.Венеліна і в романі К.Басенка «Початок»// Ю.І.Гуца-Венелін і слов'янський світ: Матеріали міжнародної наукової конференції.- Ужгород, 1992.- С. 217-226.
4. Венелин Ю.И. О.Готах.- 8 с. Об Обрах.- 18 с. О споре между южанами и северянами на счет их россизма.- 16 с. - М., 1848.
5. О споре... - С. 5.
6. Цит. за: Свенцицкий И.С. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси.- Львов, 1905.- С. 113.
7. Венелин Ю. Мысли об истории вообще и русской в частности// Ю.Венелін. З наукової спадщини визначного славіста. З нагоди 200-ліття від дня народження Ю.Венеліна.- Ужгород, 2002.- С. 24.
8. Венелин Ю.И. Об источнике народной поэзии вообще и о южно-русской в особенности// Там само.- С. 85-86.
9. Там само.- С. 39.
10. Там само.
11. Ленченко В.О. С. І.Мишецький – автор «Історії козаків запорізьких»// Український історичний журнал. (Далі УІЖ).- 1989.- № 11.- С. 36-39.
12. Сас П.М. Історик українського козацтва О.Рігельман// УІЖ.- 1991.- № 5.- С. 96-108.
13. Венелин Ю. Об источнике народной поэзии вообще.- С. 38.
14. Там само.- С. 37-38.
15. Цит. за: Пінчук Ю.А. М.І.Костомаров у Києві (1844-1847 рр.)// УІЖ.- 1992.- № 5.- С. 7.
16. Про Ю.Венеліна як історика див.: Данилюк Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII-перша половина XX ст.)- Ужгород, 1999.- С. 82-114.

ПРОБЛЕМИ, ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ НА ЗАКАРПАТТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РУСИНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

ПАДЯК В.І. (Ужгород)

У часі 200-річчя з дня народження Ю.Венеліна – одного з найбільш яскравих символів епохи слов'янського культурно-національного Відродження першої половини XIX ст. – надзвичайно важливо оцінити процеси русинського Відродження на сучасному етапі. І зробити це через призму стану літератури й стану русинської видавничої справи як архіважливих атрибутів ренесансу в людській історії.

Свого часу Ю.Венелін (Гуца), російський вчений, приділив увагу розвитку болгарської літератури, коли вона ще знаходилась у стадії зародження. У 1837 р. він надрукував у часописі “Московский наблюдатель” статтю “О зародыше новой болгарской литературы” [1], а наступного року ця стаття вийшла окремою брошурою [2].

Венелін першим зі слов'янознавців ознайомив російську громадськість із життям болгарського